

İslâm ve tıp

Prof. Dr. Levent Öztürk

1964'de Bursa'da doğdu. 1986'da Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni, 1988'de yüksek lisans çalışmasını, 1995'te doktora çalışmasını tamamladı. 1989-1993 tarihleri arasında İstanbul Özel Doğu Lisesi'nde din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenliği yaptı. 1993 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi (SDÜ) İlahiyat Fakültesi'ne araştırma görevlisi olarak atandı. 1997 yılından bu yana aynı yerde İslam Tarihi Anabilim Dalı öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Bedeni ve ruhuyla bir bütün olarak yaratılan insan, ilk zamanlardan itibaren bilen, yapan ve tecrübe kazanan bir varlık olarak karşımıza çıkar. Tabiat, bir takım güçlerle donatılmış olan bu insanın hizmetine sunulmuştur. İlk insanla birlikte hem maddi hem de manevi sorunların meydana çıkmaya başladığı açıktır. Bu yüzden de ilk insanla birlikte dinin ve tıbbın iç içe şekillendiğini kabul etmek mümkündür. Din ve tıp, yozlaşmadığı sürece insanları mutlu kılmıştır. Sağlıklı bir dini hayatın beden sağlığı üzerinde hastalıklardan koruyucu ve hastalıklara dayanma gücü verici bir fonksiyona sahip olduğu; sağlıklı bir tıbbi bilginin de bedeni, hastalıklardan koruyucu ve hastalıkları tedavi edici bir fonksiyona sahip olduğu bilinir.

Tarih boyunca tıbbın şekillendiği önemli mekânlardan biri kuşkusuz dini mekânlardı. Doğru veya yanlış da olsa bu mekânlarda sergilenen dini yaklaşımlar, tıbbi bilgilerin zenginleşmesine imkân tanıdı. Mısır tapınakları, Yunan asklepionları, Hristiyan ve Budist manastırları bu zenginleşmede önemli bir role sahipti. İslam dininin ortaya çıktığı miladi yedinci asra kadar, insanlık tarihi din ve tıp alanında çok büyük tecrübeler yaşadı ve önemli birikimler elde etti. Temel bir prensip olarak İslam, ilk insan-ilk peygamberden itibaren bozulan tevhit inancını düzeltme amacını güttü, insana doğru düşünme yollarını öğretti. Gerek Kur'an-ı Kerim'in gerekse Hz. Peygamber'in amacı öncelikle insanların dini hayatlarını sağlıklı bir biçimde sürdürmelerine yardımcı olmaktı. Allah'a karşı sorumluluklarını yerine getirmek, onları dünya ve ahirette mutlu kılacaktı. Sağlık sorunlarını çözmek de daha iyi bir hayat sürmek için önemliydi. Ancak bu, tabiata yerleştirilen bilgiyi elde etmeyi gerekli kılıyordu.

Kur'an-ı Kerim (İsra 17/82), indirdiği ayetlerin müminler için bir şifa olduğunu, onları tüm manevi hastalıklardan, cahilce düşüncülerden koruyacağını, inanan insanların ise batıl düşünceler içinde kendilerini heder edip gideceğini belirtir. Kur'an'ın bedeni ve ruhi hastalıklar konusunda şifa verici tesiri olduğunu ileri sürenler de bulunmaktadır. Ancak Hz. Peygamber'in tedavi olmaktan kaçan kişileri uyardığı ve onlara tedavi için mevcut imkânları araştırmalarını tavsiye ettiği rivayet edilir. Kuşkusuz Hz. Peygamber asırların şekillendirdiği bir gelenek içinde yaşadı. Dolayısıyla döneminin tıbbi birikimi yerel ve geleneksel tıbbı aitti. Onun, vahyin kendisine sunduğu bir tıbbi bilgiye sahip olduğu hususu tartışmalıdır veya henüz bunu ortaya koyan sağlıklı bir çalışma bulunmamaktadır. Hz. Peygamber ile ilgili aktarılan tüm rivayetleri, vahyin eseri olarak düşünen savunmacı-gelenekçi bir yapı bu hususta dini bilgilerin tıbbı yön verdiğini düşünmekte ve genel kanılarını koruyucu hekimlikle ilişkilendirerek kıymetlendirmektedir. Ancak Arap kültürünü de tesiri altına alan kadim geleneklerde koruyucu hekimliği öne çıkaran ekoller zaten mevcuttur. Bu bakımdan hadis metinlerinde yer alan bilgilerin bir kısmı bazen Hipokratik bazen de Galenik etkileri, çok nadir olarak da Hint tesirini yansıtır. Zira Hz. Peygamber'in de ifade ettiği üzere bunların büyük bir kısmı Arap toplumunda bizzat onlar tarafından uygulana gelen pratiklerdir. Hadis metinlerinde yer alan bizzat Arap kültürüne ait bölgesel özelliklere bağlı tıbbi uygulamalar ise zaten açıktır.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra çok kısa bir zaman içinde gerçekleş-

İlk insanla birlikte hem maddi hem de manevi sorunların meydana çıkmaya başladığı açıktır. Bu yüzden de ilk insanla birlikte dinin ve tıbbın iç içe şekillendiğini kabul etmek mümkündür. Din ve tıp, yozlaşmadığı sürece insanları mutlu kılmıştır. Sağlıklı bir dini hayatın beden sağlığı üzerinde hastalıklardan koruyucu ve hastalıklara dayanma gücü verici bir fonksiyona sahip olduğu; sağlıklı bir tıbbi bilginin de bedeni, hastalıklardan koruyucu ve hastalıkları tedavi edici bir fonksiyona sahip olduğu bilinir.

şen fetihler, kadim dünyaya ait bazı medeniyet havzalarının müslümanların eline geçmesini sağladı. Ancak bilim geleneğine sahip olmayan Araplar için bu yeni gelişme bir anlam ifade etmedi. Bilginin gelişmesi için yaklaşık iki asrı bulan bir mayalanma sürecine ihtiyaç vardı. Müslümanların Hz. Peygamber'e ait hatıraları ve temel dini bilgileri toplama gayretleri ön plandaydı. Emeviler döneminde (661-750) yaşanan siyasi çekişmelerin oluşturduğu karmaşa da bu çabayı hızlandırdı. Lakin bireysel ilginin bir neticesi olarak diğer kültürlerle duyulan ilgi, bilgi alışverişi ve sınırlı olsa da tercüme çabaları da eksik değildi. Diğer kültür ve inançlara dair elde edilen gözlemler, ortaya çıkan yeni sorunlar ve tartışmalar Abbasiler döneminde (750-1258) meyvelerini verdi. Cündişâp rlu Hristiyan hekimlerin Abbasi sarayına davet edilmeleri (765-766) ile gelişmeler hızlandı.

Halifelere takdim edilen kitaplar ve özel sohbetler, yeni ilgileri ve bilim adına atılan yeni adımları beraberinde getirdi. Miladi 765-835 yılları arasında gerçekleştirilen ve çığ gibi büyüyen tercüme faaliyeti neticesinde miladi dördüncü yüzyıldan beri durgunlaşan bilim dünyası yeniden hayat buldu. Tercüme üzerinde yapılan tartışmalar, ortaya çıkan yeni akım

ve düşünceler, yeni sentez ve telifler "İslam Rönesansı" diye adlandırılan bir dönemi doğurdu.

Bu dönem, din ve tıp tartışmalarını da beraberinde getirdi. 850'li yıllara kadar din ve tıpla ilişki kurulabilecek bilgiler, özel bir başlık altında zikredilmeksizin hadis kitaplarında oldukça sınırlı bir şekilde yer aldı. Tıpla ilgili müstakil bir eser de söz konusu değildi. Ancak tercüme faaliyetlerinin yarattığı akis, savunmacı bir yaklaşımı ve aynı zamanda o güne kadar ilgilenilmeyen bir alana ait bilgilerin toplanması gayretini doğurdu. Öncelikle hadis kitaplarında "Kitâbü't-Tıb" başlıkları görüldü. Zamanla irdelenmeyen, mahiyeti meçhul bilgiler de zenginleştirme gayesiyle kullanıldı. Tıp, artık her kesimin ilgisini çeken bir alandı. Hekimler tarafından yazılan kitaplar esas alınarak özel başlıklar oluşturuldu ve bunların içine doğru veya yanlış ayırt edilmeksizin hadis adı altında birçok bilgi alındı. Bu popülist yaklaşım öncelikle hadislerin sıhhati noktasında ilahiyat alanını meşgul etti. Buna ilave olarak ortaya çıkan yeni uygulamalar, fıkhi açıdan tartışmalara neden oldu. Ama her şey bir kenara, öncülüğünü gayrimüslimlerin yaptığı tercüme faaliyetlerinin ve bilim çalışmalarının doğurduğu büyüleyici havaya "İslami" bir karşı koyuş sergilenmişti. Fakat bilgilerin nasıl toplandığı, neyi ifade ettiği meçhuldü. Yapılan sadece bir karşı koyuştu. Bu karşı koyuş bazen din adına yapılmakta, bazen de dinle irtibatlandırılarak eserlere değer katılmaktaydı. On birinci yüzyılda *Kitâbü't-Tıb* adıyla eser vücuda getiren İbnü's-Sünnî (ö. 975), İbn Habîb en-Nisâbü'rî (ö. 1015)

ve Müstağfirî (ö. 1040) gibi yazarlar, bir yandan hekimlere ait kitaplardaki başlıkları temel aldı, diğer yandan da sahih hadis kaynaklarında yer almayan sıhhati kuşku rivayetlere eserlerinde yer verdi. Müstağfirî tarafından sunulan hadislerden bir kaçı ortaya koymaya çalıştığımız sorunu net bir şekilde ifade edecektir: "Yemekten önce tuzla alınan üç lokma, insanı yetmiş iki çeşit hastalıktan korur: Cinnet, cüzam ve deri hastalıkları...", "On şey unutkanlık yapar: Peynir yemek, farenin kemirdiği şeyi yemek, ekşi elma yemek..." Bu adım daha sonraki asırlarda daha popüler ve daha güçlü bir başlık üretti: "et-Tıbbü'n-Nebevî". Bu başlıkla yazılmış müstakil kitaplar on üçüncü yüzyıldan itibaren görünmekte iken, birçok araştırmacı biraz önce zikredilen kitapları da "Tıbbün'n-Nebî" veya "et-Tıbbü'n-Nebevî" olarak zikretmekten kaçınmadı. On üçüncü yüzyılda görülen kitaplar, Haçlı Seferlerinin yoğun baskısı altında kaleme alınmıştı. Özellikle son yüzyılda İslam dünyasının büyük bir kısmının Batı işgaline maruz kalması, ardından son elli yıl içinde bilhassa tıp sahasında önemli gelişmelerin yaşanması üzerine miladi 850'li ve 1300'lü yıllardaki tablonun bir benzeri yaşanmaya başladı. Günümüzde Tıbb-ı Nebevî'ye duyulan ilginin hangi gayeyle vücuda geldiğini tespit hususunda yaşanan gelişmeler çerçevesinde bilimsel bir merakın giderilmesi veya bilgilerin doğru bir biçimde tespitini mi hedeflendiği, yoksa savunma amaçlı bir refleksin mi sergilendiği sorusunun yöneltilmesi zorunludur.

Bilimsel bir merakın giderilmesi veya

Özellikle son yüzyılda İslam dünyasının büyük bir kısmının Batı işgaline maruz kalması, ardından son elli yıl içinde bilhassa tıp sahasında önemli gelişmelerin yaşanması üzerine miladi 850'li ve 1300'lü yıllardaki tablonun bir benzeri yaşanmaya başladı. Günümüzde Tıbb-ı Nebevî'ye duyulan ilginin hangi gayeyle vücuda geldiğini tespit hususunda yaşanan gelişmeler çerçevesinde bilimsel bir merakın giderilmesi veya bilgilerin doğru bir biçimde tespitini mi hedeflendiği, yoksa savunma amaçlı bir refleksin mi sergilendiği sorusunun yöneltilmesi zorunludur.

bilgilerin doğru bir biçimde tespiti hedeflendi ise her bir rivayetin uzmanlarca ele alınması, defalarca tartışılması, hatta uzun deney ve laboratuvar çalışmalarıyla sağlam temellere oturtulması gerekiyordu. Bugün bile bunların yapıldığını söylemek oldukça zor görünüyor. O halde bu merakın veya bugün ortaya çıkan atılımın savunma amaçlı bir refleks olarak değerlendirilmesi daha uygun olacaktır. Bu çalışmaların bir kısmının savunma refleksinden kaynaklandığını düşünmemize imkân tanıyacak bir örneğe işaret etmek yerinde olacaktır. İmam Ali er-Rizâ'nın (ö. 818), *Tıbbü'r-Rizâ (er-Risâletü'z-Zehabiyye)* adlı eseri, bizzat eserin naşiri tarafından *et-Tıbbü'n-Nebevî* olarak adlandırılmıştır. Ancak eserin içeriği; bedeni, hastalıkları ve yiyecekleri "Yunan hilt (humor) teorisi" merkezli açıklayan bilgilerden müteşekkildir. Ancak eser ilk Tıbb-ı Nebevî kitabı olarak tanıtılmakta ve miladi 765'li yıllardan itibaren süregelen tercüme faaliyetlerine rağmen, Süryani mütercimlerden önce Araplar tarafından yazılan ilk kitap olarak gösterilmektedir.

Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Günümüzde Türkiye’de ortaya çıkan yeni yaklaşımların da aynı problemlere sahip olduğu açıktır. Sonuç olarak şu teklifleri ortaya koymak yerinde olacaktır:

1. Öncelikle bu konularla ilgilenen kişiler için doğru bir literatür sunulmalı ve içerikleri irdelenmelidir. Atasaven, Hamidullah, Denizkuşları, İhsanoğlu, Karabulut, Küçük ve Atmaca tarafından verilen Tıbb-ı Nebevî literatürüne ait bilgiler yeniden gözden geçirilmelidir (zikri geçen müelliflerin eserleri için bkz. Atmaca). Örneğin Ataseven, Hamidullah ve Küçük tarafından verilen bilgilerin bir kısmı hatalıdır ve bu kişiler tarafından yanlış olarak zikredilen hususlar kendilerinden sonra yazan müellifler tarafından tekrar edilmiştir. Geniş bir liste sunan Atmaca’nın ise bazı kitapları ve içeriklerini görmeden bir bibliyografya kaleme aldığı anlaşılmaktadır.

2. Din ve tıp alanıyla ilgili temel teoriler, bilimsel yaklaşımlar veya sorunlar ideolojik bakış açılarından uzak bir şekilde ele alınmalıdır. Zira her ikisi de insanın sağlığı ve mutluluğu ile ilgilidir.

3. Dinin, temel prensipler çerçevesinde insan sağlığını önemseydiği açıktır. Ancak din, tıbbi gelişmelerin alternatifi olarak görülmemeli veya önceden bilici veya bilgi verici role sahip olduğu düşünülmemelidir.

4. Modern tıba alternatif olarak ortaya çıkan postmodern tıbbın da bir takım etik sorunlara sahip olduğu, çoğu zaman bilimsel tartışmalardan uzak kalan bir alan oluşturduğu göz ardı edilmemelidir. Alternatif olarak sunulan yöntemlerin bilimsel ispatları yapılmalıdır.

5. Postmodern tıbbın kendisine bir alan açtığı evrede tamamlayıcı, alternatif veya geleneksel tıbbın canlanma göstermesi tesadüf olarak görülmemelidir. Bu bağlamda Tıbb-ı Nebevî adıyla karşımıza çıkan bilgilerin alternatif veya tamamlayıcı tıp potansiyeline sahip olduğu düşüncesi de ileri sürülmemelidir.

6. Alternatif tıp, tamamlayıcı tıp, geleneksel tıp veya halk hekimliği yöntemlerine ait uygulamalar tıp tarihi ve folklorik tıp alanına ait çalışmalar bağlamında ele alınmalıdır. Bu çalışmalar esnasında gerek tedavi yöntemi olarak gerekse kullanılabilir ürün olarak orijinal tespitler söz konusu ise laboratuvar çalışmalarıyla tartışmaya açılmalıdır. Bu bilgilerin hiçbir bilimsel yayına ve tartışmaya açılmadan yeni veya alternatif tedavi aracı olarak sunulması ve pazarlanması etik açıdan uygun değildir.

7. Üniversitelerde kurulan geleneksel ve tamamlayıcı tıp uygulama ve araştırma

merkezlerinin mevcut geleneksel uygulamaları sertifikalaştırma veya reçetelen-dirme yerine, bu uygulamaları bilimsel olarak laboratuvar ortamında inceleme ve uzun araştırmalar sonrasında bilim dünyasında tartışmaya açma yolunu tercih etmesi daha sağlıklı bir yöntem olacaktır.

8. Yunan ve Hint tıbbının verileri ile zenginleştirilmiş Tıbb-ı Nebevî kitapları oldukça dikkatli irdelenmelidir. Her bir verinin, kadim kültürlerdeki kökenleri ortaya çıkarılmalı ve yapılacak karşılaştırmalı çalışmalarla hangi unsurların Hz. Peygamber dönemine veya Arap kültürüne ait olduğu ortaya çıkarılmalıdır.

9. Din duygusunun arkasına sığınan bir tıp algısının yeni bir sorun teşkil edeceği açıktır. Genelde yakın çevre ve internet üzerinden elde edilen bilgilerin ve kontrolsüz ürünlerin yeni hastalar yarattığı göz ardı edilmemelidir.

10. İnsanın ruh ve beden yapısıyla bir bütün teşkil ettiği, dolayısıyla yarım hocaların dinden, yarım hekimin de candan ettiği gerçeği daima akılda tutulmalıdır. Günümüzde ihtiyaç duyulan en önemli

hususun, dinimizi ve canımızı güvenle teslim edebileceğimiz “emin eller” olduğu unutulmamalıdır.

Kaynaklar

Ali er-Rızâ (ö. 819), *er-Risâletü’z-Zehabiyye (et-Tıbbü’n-Nebevî)*, (Nşr. Muhammad Ali el-Bâr), Beyrut 1991.

Atmaca, Veli, “Tıp ve Tıbb-ı Nebevî Hakkında Muâsır Çalışmalar (Bibliyografya Denemesi)”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVI/1 (Elazığ 2011), s. 45-70.

Ayten, Ali, “Din ve Sağlık: Bireysel Dindarlık, Sağlık Davranışları ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, XIII/3 (2013), s. 7-31.

Öztürk, Levent, *İslam Dünyasında Hastaneler*, İstanbul 2007.

Öztürk, Levent, *İslam Tıp Tarihi Üzerine İncelemeler*, İstanbul 2013.

Öztürk, Levent, “Geçmişten Günümüze Din ve Sağlık”, *Sağlık Sosyolojisi Yazıları*, İstanbul 2016, s. 275-298.

Öztürk, Levent, “Prophetic Medicine (Al-Tıbb Al-Nabaw): is Historicity or Fiction?”, *European Journal of Multidisciplinary Studies*, January-April 2016, I/2, s. 152-156.

Perho, Imeli, *The Prophet’s Medicine*, Helsinki 1995.